

In de lectorale redes van Dorien Graas en Peter Nikken, uitgesproken op 27 november, staat de pedagogische relatie in gezin, onderwijs en jeugdhulp centraal. Nikken gaat in op nieuwe opvoedkundige kwesties over kinderen en (digitale) media en wat opvoeders (ouders en professionals) daarmee moeten: een soort pedagogiek in praktijk 2.0. Graas bespreekt de vraag wie de dienst uitmaakt vanuit het perspectief van (gedeelde) opvoedingsverantwoordelijkheid van ouders en medeopvoeders.

Wie maakt de dienst uit? in opvoeding en onderwijs?

Over de kracht van de pedagogische relatie in gezin, onderwijs en jeugdhulp

door Dorien Graas en Peter Nikken

Wie maakt hier nu eigenlijk de dienst uit? In een onderhandelings-huishouden vraagt menig ouder zich dit af, al helemaal als het over mediagebruik gaat. Het antwoord zal niet verrassend zijn, en is afhankelijk van degene die het geeft: ouders vinden dat kinderen vaak bepalen wat er in huis gebeurt, terwijl kinderen juist vinden dat ouders voortdurend

regels stellen over wat wel of niet moet. Beide perspectieven creëren hun eigen gelijk. Door de nieuwe wetten op de jeugdhulp en het passend onderwijs is ook buiten het gezin de vraag naar wie de dienst uitmaakt relevanter dan ooit. Het gaat immers over de onderliggende vragen naar opvoedingsperspectieven en de (verdeling van) opvoedingsverantwoordelijkheden en opvoedingsrelaties in

“Hoe complexer de zorgen, hoe meer moeite ouders hebben om professionele ondersteuning te vragen”

Pedagogiek

DORIEN GRAAS EN PETER NIKKEN

Het opvoeden verleerd?

Maar zijn er over opvoeding in het gezin wel echt gesprekken met en door (pedagogische) professionals? Niet in het gezin, niet tussen professional en ouder, niet tussen professionals onderling. Er wordt weliswaar veel gediscussieerd over opvoedingssituaties (NRC, 7/8 oktober 2017), maar er rust een taboe op het elkaar aanspreken over opvoeden en hoe je dat zou moeten doen. Een pedagogische handelingsverlegenheid – zo betoogt Berding in ‘Ik ben ook een mens’ – die we overal om ons heen zien en waarvan het ‘laat ze het zelf maar uitzoeken’ de wanhopige, onpedagogische expressie is – en die aan de andere kant van het spectrum juist bij opvoedzorgen een bijna ongebreidelde geprotocolleerde professionalisering kent (Berding, 2016). Na jarenlang onderzoek te hebben verricht naar opvoedingsondersteuning van

maar juist ook om bijdragen aan de toekomstige zelfstandigheid van kinderen. Ouders zullen in het opvoeden een zekere ongerustheid voor lief moeten nemen, anders komt er van de kinderen niets terecht. Wat technisch mogelijk is, is daarmee nog niet pedagogisch waardevol, luidt een belangrijke pedagogische wijsheid’, betoogt Levering (2007) in zijn boekje over het belang van het kind, als hij het curieuze kindvolgsysteem de *Splashbuzzer* beschrijft. Het zoeken naar technische opvoedmogelijkheden komt voort uit bestaande opvoedzorgen van ouders.

Opvoedzorgen en media-opvoeding

Veel hedendaagse opvoedzorgen kunnen bogen op een historische opvoedtraditie. Over lastige en criminele jongeren en over onaangepaste en drukke jonge kinderen zijn ook in het verleden al vele boeken en opvoedadviezen geschreven. Een relatief nieuwe opvoedingssituatie – zonder historisch antecedent – wordt gevormd door de zorgen rond het mediagebruik van zowel jonge als oudere kinderen. Voordat we terugblikken naar falende opvoeding in het verleden, willen we ingaan op hedendaagse opvoedzorgen en hoe professionals en wetenschappers daarmee omgaan. In het overzicht op pagina 11 wordt de top 10 van huidige opvoedzorgen gegeven. Daarin zien we dat zeven van de tien opvoedzorgen mediaopvoeding betreffen, niet alleen als het gaat om oudere kinderen en pubers, maar ook als het jonge kinderen betreft. Het gemiddelde gezin met jonge kinderen heeft tegenwoordig minstens tien beeldschermen in huis. Jonge vaders en moeders creëren daardoor een eindeloze online-ballenbak waar hun kroost al vanaf heel jonge leeftijd in duikt. Heel wat (jonge) ouders zien media als een handig instrument in de opvoeding,

Top 10 van de 30 grootste opvoedzorgen

1. Te lang beeldschermgebruik
2. Verveeld zonder beeldscherm
3. Zeuren om media
4. Ongeschikte media
5. Driftbuien, opstandigheid
6. Afgeleid zijn door media
7. Kunnen overleggen met kind
8. Media reguleren met meerdere kinderen van uiteenlopende leeftijden
9. Angstreacties opvangen
10. ‘Te vroeg’ op sociale media

Bron: Nikken & Marx (2014)

bijvoorbeeld om kinderen hun bord te laten leegeten, om tijd in bed te krijgen, bezig te houden – bijvoorbeeld onderweg – of om gewoon een rustmoment voor zichzelf te creëren (om lekker zelf even te kunnen chatten of te surfen op internet). Tegenover het enthousiasme van ouders staan de opvattingen van allerlei specialisten die waarschuwen voor te veel mediagebruik op jonge leeftijd. Zo adviseren in navolging van de associatie van Amerikaanse kinderartsen (AAP) gezondheidsartsen in de meeste landen om jonge kinderen beeldschermvrij op te voeden vanwege allerlei risico's. Kinderen worden later dik van te veel mediagebruik, schoolprestaties gaan erop achteruit, ze kunnen er agressief van worden en onderzoek wijst op de samenhang van veel mediagebruik op jonge leeftijd en problemen op latere leeftijd. Maar wat moeten jonge ouders nu met

zulke (gezondheidszorg-) adviezen? Het lijkt erop dat ook hier sprake is van eindeloze onderzoeken naar zorgvragen en problematisering van normaal nieuwsgierig gedrag van kinderen. Net zoals er ooit gesproken werd over het gevaar van toekomstige bandeloos-

tekort aan andere waardevolle boodschappen van hun ouders. Misschien zijn ook de leefomstandigheden minder gunstig voor deze kinderen en kunnen ze niet terugvallen op een krachtig sociaal-pedagogisch netwerk. De kunst is dat onderzoekers over mediagebruik bij kinderen nog beter gaan uitleggen wat we wel weten en wat niet, en dat professionals in de opvoeding adviezen geven waarmee ouders in hun

dagelijkse opvoedsituaties echt iets kunnen. Dus in plaats van media helemaal af te wijzen moeten ze ouders ondersteunen in het maken van de juiste media-keuzes en hen goede informatie bieden over wat media voor jonge kinderen betekenen; ze moeten ouders uitleggen wat serieuze risico's zijn en hoe kinderen zich met media kunnen ontwikkelen. Ouders moeten, ook bij deze nieuwe opvoedzorgen, hun opvoedingsverantwoordelijkheid kunnen nemen.

Pedagogische relatie

Ouders zijn de eerstverantwoordelijken voor de opvoeding van hun kinderen. Bij de pedagogische relatie gaat het in de visie van pedagoog Langeveld om een persoonlijke relatie die vanuit het belang van het kind werkt. Dat betekent dat ook de professional zichzelf moet zien als instrument van pedagogisch handelen. Het gaat om presentie: het onvoorwaardelijk aanwezig zijn voor kinderen. Bij sturingsvragen in het onderwijs en de jeugdzorg betekent het dat je begint bij het kind, je afvraagt wat er nodig is en dat faciliteert. Spreken over opvoeding is allesbehalve gemakkelijk omdat het persoonlijk is (iedereen kent opvoedingsrelaties van binnenuit) en omdat we te

gezin, onderwijs en jeugdhulp. Oftewel, zoals in de wet op de jeugdhulp staat: ‘het versterken van het opvoedkundig klimaat in gezinnen, wijken, buurten, scholen, kinderopvang en peuterspeelzalen’. Aanvullend hieraan geldt het uitgangspunt dat professionals de opvoedvaardigheden van ouders moeten bevorderen, ‘opdat zij in staat zijn hun verantwoordelijkheid te dragen voor de opvoeding en het opgroeien van jeugdigen’ (art. 2.1). Ouders maken volgens de wetstekst dus de dienst uit in de opvoeding van hun kinderen. Dat is niet alleen een pedagogische opgave voor ouders; het is ook een opdracht voor professionals om voldoende pedagogisch onderlegd te zijn om ouders daarin te kunnen ondersteunen. Het opvoeden moet – zo is de strekking van de nieuwe wet – weer terug naar waar het hoort: thuis in het gezin.

overheidswege, constateerde Hermanns in zijn afscheidsoratie *Het opvoeden verleerd*, dat we bij opvoedvragen te snel professionele hulpverlening zoeken (Hermanns, 2009). Het is deze pedagogiek – volgens Berding – die zicht probeert te krijgen op ‘de doelen, motieven en mogelijkheden van opvoeders, zoals ouders, leraren, groepsleiders en pedagogisch medewerkers en de praktische, maatschappelijke en politieke context van hun werk, in voortdurende afwisseling tussen betrokkenheid en reflectie’ (2016, 9). ‘In de opvoeding gaat het immers niet alleen om controleren,

heid bij kinderen door het dragen van rubberen laarsjes om

in plassen te stampen. Misschien gaat het bij de nadruk op risico's in onderzoek naar nieuwe opvoedkwesties vooral om pogingen om pedagogisch de dienst te gaan uitmaken. Hoewel er ongetwijfeld sprake is van samenhang tussen mediagebruik en toename van problemen op latere leeftijd, zegt dat nog niet dat de media daar daadwerkelijk de oorzaak van zijn. Vaak is er meer aan de hand. Als ouders te weinig grip op de opvoeding hebben, neemt misschien het mediagebruik toe, maar krijgen kinderen ook een

“Ook bij nieuwe opvoedzorgen moeten ouders hun opvoedingsverantwoordelijkheid kunnen nemen”

vaak vergeten te starten bij het kind. Het ongemak heeft ook zijn oorsprong in een historisch gegroeid perspectief op opvoeding en hulpverlening. De negentiende- en twintigste-eeuwse ontwikkelingen zijn samen te vatten in institutionalisering, professionalisering, medicalisering en verzuijing (en later weer ontzuiling) van opvoeding en onderwijs. Heel lang was de gezinsopvoeding tot kunst verheven en werden opvoedidealen beschreven. Maar vanaf 1900 kwamen steeds vaker de falende ouder en de falende gezinspedagogiek in beeld. Van gezinsopvoeding als pedagogisch ideaal werd het de pedagogiek van de falende gezinsopvoeding.

Door de toenemende professionalisering in opvoeding en onderwijs kwam de pedagogiek steeds verder af te staan van de ouder en de dagelijkse opvoedpraktijk. Zo ook groeide de opdracht van de pedagogiek en de kennis van de pedagogiek door het falen van de ouder en het kind en ontstond een complexe relatie. Het vormde de opmaat naar een geïnstitutionaliseerd systeem van opvoeding en onderwijs op basis van problemen en afwijkingen. In de negentiende eeuw werd dat vooral op basis van particulier initiatief tot stand gebracht, in de twintigste eeuw in toenemende mate door de overheid. Een mooi voorbeeld van zo'n geïnstitutionaliseerd twintigste-eeuwse opvoedkundig initiatief was de gezinsverzorging. Diezelfde focus op falend ouderschap en onhandelbare of verwaarloosde kinderen was ook de inzet van de kindwetten rond 1900. Daarnaast namen toenmalige particuliere en kerkelijke instellingen het

heft in handen. In 1910 startte de eerste vereniging voor gezinszorg *Hulp in het Huisgezin*. De gezins(ver)zorg(ing) had een 'gezinspedagogische taak', waarbij het huishoudelijke werk als middel werd gezien om het gezin in de goede richting te sturen. Nadrukkelijk ging het hier om het herstel van de gewone dagelijkse opvoedingspraktijk en niet om een fami-

lietherapie. Deze gezinsverzorging bestaat niet meer. Begin jaren negentig werd de gezinsverzorgster vooral de coördinator die de zelfredzaamheid van een gezin moest bevorderen. In de stroom van efficiency- en bezuinigingsmaatregelen kwam er voor elke handeling een indicatietijd en een protocol (Vriend, 2016). De huidige jeugdwet beoogt juist weer een omkeer te bewerkstelligen, door het belang van het normaliseren, eigen kracht en sociale netwerken te benadrukken. Maar daarmee komt de eerdergenoemde pedagogische handelingsverlegenheid onder professionals (jeugdhulp en onder-

wijs) nog nadrukkelijker naar voren. Of, in de woorden van een gezinshuisouder anno 2017: 'Vaak denk ik dat creatieve oplossingen in de jeugdzorg niet meer bedacht kunnen worden vanwege het werken in systemen en protocollen.'

Naar een praktisch pedagogisch perspectief

Is dit beleid zoveel anders dan in de tijd dat er begonnen werd aan de geïnstitutionaliseerde gezinsverzorging, zo'n honderd jaar geleden?

In het huidige jeugdbeleid (de term gezinszorg of -beleid wordt nauwelijks gebruikt) gaat het over sociale netwerken, ontzorgen en normaliseren, over demedicalisering, over één gezin/één plan/één regisseur en over de participatiemaatschappij. In beleidsjargon: ouders moeten meer de eigen kracht benutten. Een aantal overeenkomsten en verschillen met het naoorlogse gezinszorgbeleid springen in het oog. De overeenkomsten zijn eigenlijk in één zin samen te vatten: (gezins)opvoeding valt pas op als het niet gedaan wordt. Door de focus van de laatste decennia op signalering van problematisch opvoedgedrag is de aandacht verslapt voor wat we nu 'gewoon opvoeden' noemen. Professionals in de jeugdzorg en het onderwijs zijn 'het opvoeden verlerd'. De pedagogiek moet weer terug in de jeugdzorg en het onderwijs, heet het nu. Waarom leggen ouders en medeopvoeders de zorg voor hun kinderen steeds vaker bij professionals, vroeg André Rouvout – van 2007 tot 2010 minister voor jeugd en gezin – zich af. De huidige wetten op de jeugdhulp en het passend onderwijs geven het doel en de middelen aan en hebben ook het hoe aangereikt. De transitie is dan wel een feit, maar de transformatie heeft behoefte aan een praktisch pedagogisch perspectief.

Is er in het gezin al sprake van verschillende perspectieven op wie in de opvoeding de dienst uitmaakt, dat geldt evenzeer in de schoolsituatie en als jeugdhulp

wordt ingeschakeld. Ouders, professionals en kinderen staan in hun pedagogische relatie ver van elkaar, zo lijkt het wel. Ouders staan ook niet te springen om professionele (mede)opvoeders in huis te halen. Hoe complexer de zorgen in het gezin zijn, hoe meer moeite ouders hebben om professionele ondersteuning te vragen.

Nu de jeugdhulp vanaf 2015 uitgaat van ontzorgen, het gebruik van sociale netwerken en de eigen kracht van gezinnen, is de vraag naar een meer praktische pedagogiek dringender dan ooit. Deze vraag moet uit de praktijk van onderwijs en jeugdhulp zelf gesteld en beantwoord worden, in samenspraak met ouders en kinderen. Kennis van de verschillende perspectieven van de betrokkenen én opvoeding bespreekbaar en tot onderwerp van onderzoek maken, is op alle niveaus hard nodig. In onderzoek is het nodig om die verschillende perspectieven te betrekken in de professionele praktijk. Op het eerste niveau gaat het om de pedagogische relatie van professionals met ouders en kinderen. Maar die professional staat niet alleen. Zij of hij is onderdeel van een team (zoals een sociaal wijkteam, ouder- en kindcentrum, onderwijs- of gezondheidszorginstelling). Professionals moeten ook met collega-professionals de vraag bespreekbaar maken naar wat de beste pedagogische zorg, hulp of ondersteuning is. Samenwerken, samenhang, samendoen en samen zorgen zijn hier veel gehoorde doelstellingen, maar zonder gezamenlijke pedagogische visie zal het moeilijk samenwerken worden, zo bleek al uit het onderzoek van de Hogeschool Windesheim naar vechtschiedingen *Met elkaar, uit elkaar*. En dan is er tot slot het niveau van wat De Winter de pedagogische civil society noemt: we zijn allemaal opvoeders. Over dit laatste niveau is een mooi proefschrift verschenen van Marije Kesselring (2016), *Partners in parenting*, waarin ze constateert dat er met betrekking tot de mogelijke-

den van die pedagogische civil society zowel een houding van bescheidenheid als durf nodig is. Er valt nog veel te doen, te onderzoeken en te scholen om het praktisch pedagogisch perspectief in onderwijs en jeugdhulp een volwaardige plek te geven.

Het opvoeden geleerd

We hebben in het kort verschillende aspecten beschreven die de vraag inzichtelijk maken naar wie de dienst uitmaakt in opvoeding en onderwijs. Het ging om wetgeving, beleid, om historische en toekomstige opvoedingsvragen. Een lectorale rede is bedoeld om lijnen uit te

Pedagogiek

DORIEN GRAAS EN
PETER NIKKEN

zetten voor praktijkgericht onderzoek dat de opleidingen moet voorzien van kennis voor de

professionals van de toekomst. We kunnen zelf concluderen dat het antwoord eenvoudig is. Als het om het proces van zelfstandigwording van het kind gaat, maken kinderen en ouders de dienst uit. Maar daarmee is nog niet alles gezegd en zeker niet in de praktijk toegepast en uitgevoerd. Het is aan die professional en aan die praktijk (onderwijs en jeugdhulp) om de pedagogische relatie aan te gaan, uitgaande van de opvoedingsverantwoordelijkheid van ouders en uitgaande van het belang van het kind door in de hulpverlening ook een stem te geven aan ouders en kinderen. Het opvoeden geleerd, als pedagogische opdracht voor het onderzoek en in de opleidingen in het sociale en onderwijsdomein. ★

DORIEN GRAAS EN PETER NIKKEN zijn, nadat zij hun lectorale rede hebben uitgesproken, op 27 november 2017 geïnstalleerd als lectoren aan de Hogeschool Windesheim. Dorien Graas is lector Jeugd en Peter Nikken is lector Jeugd en Media.

LITERATUUR

- Berding, J. (2016). *'Ik ben ook een mens.'* Opvoeding en onderwijs aan de hand van Korczak, Dewey en Arendt. Hoofddorp: Uitgeverij Phronese. ♦
Hermanns, J. (2009). *Het opvoeden verlerd*. Amsterdam: UAP. ♦
Kesselring, M.C. (2016). *Partners in Parenting. A study on shared childrearing responsibilities between parents and nonparental adults*. Utrecht University Repository. ♦
Levering, B. & Kinneging, A. (2007). *In het belang van het kind. Gezien vanuit het kind en gezien vanuit de overheid*. Amsterdam: SWP. ♦
Nikken, P. & Markx, I. (2014). *Opvoeden met media. Een verkennend onderzoek naar 'lastige' opvoedsituaties en het gebruik van opvoedingsondersteuning bij ouders met kinderen tot en met 12 jaar*. Utrecht: Nederlands Jeugdinstituut. ♦
Vriend, E. (2016). *De helpende hand. De verborgen geschiedenis van de gezinszorg in Nederland*. Amsterdam: Uitgeverij Balans.